

Я.В. КОВАЛЬЧУК. СУТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ СВОБОДИ ЗАПОВІТУ

Розглянуто погляди вітчизняних і зарубіжних вчених-цивілістів на юридичну природу свободи заповіту. Зокрема, одні науковці стверджують, що зазначена юридична категорія, є принципом спадкового права, а інші – ні.

Ключові слова: Заповіт, заповідальні розпорядження, заповідач, принципи спадкового права, свобода заповіту, спадкове право, спадкування, спадщина, обов'язкова частка в спадщині, юридична природа свободи заповіту.

Рассматриваются взгляды отечественных и зарубежных учёных-цивилистов на юридическую природу свободы завещания. В частности, одни научные работники утверждают, что указанная правовая категория является принципом наследственного права, а другие – нет.

Ключевые слова: завещание, завещатель, завещательные распоряжения, наследование, наследственное право, наследство, обязательная доля в наследстве, принципы наследственного права, свобода завещания, юридическая природа свободы завещания.

The looks of domestic and foreign scientists tsivilistivs the legal nature of the covenant of freedom are considered in this article. In particular, some scientists agrue that the said legal category is the prinsiple of the inherited right, and other-- no.

Key words: Testament, testamentary disposition, testator, the prinsiples of the inherited right, freedom of the testament, inheritance law, inheritance, heritage, natural portion of the inheritance, the legal nature of the covenant of freedom.

Цивільний кодекс України, який вступив у дію з 1 січня 2004 року (надалі – ЦК України), містить в собі велику кількість цікавих аспектів, що стосуються, зокрема, змісту свободи заповіту. Зазначена правова категорія є невід'ємним структурним елементом розпорядження, яке тестаментоздатний спадкодавець робить щодо власного майна на випадок настання своєї смерті.

Предметом нашого розгляду буде чітке з'ясування ознак, які в сукупності складають сутність юридичної природи згаданої свободи.

В науковій літературі можна зустріти багато різноманітних та змістовних праць, які повністю чи частково присвячені дослідженню вказаної проблеми. Їхніми авторами є провідні вітчизняні і зарубіжні дослідники, до складу яких, зокрема, належать такі вчені: Б. Антімонов, М. Барщевський, Л. Буркацький, В. Васильченко, Л. Гершонова, Н. Глусь, К. Граве, В. Гушчін, Г. Жилінкова, Ю. Заїка, З. Крилова, О. Кутузов, О. Нелін, А. Немков, П. Нікітюк, В. Піляєв, С. Погрібний, Й. Покровський, З. Ромовська, Є. Рябоконт, В. Серебровський, Ю. Толстой, А. Файнштейн, Є. Фурса, С. Фурса, а також інші цивілісти.

Деякі з вищезазначених наукових праць були написані ще в дореволюційну добу та в період існування СРСР. Але завдяки глибокому обсягу передбачених ними досліджень, а також високому рівню авторитету їхніх авторів, вони не втратили своєї вагомої актуальності і в наш неординарний час.

Станом на сьогоднішній день в науково-правовій літературі ми спостерігаємо відсутність спільної точки зору з питання, яке стосується точного встановлення

юридичної природи свободи заповіту. Про що саме йде мова?

Усіх науковців, які беруть участь в дослідженні вказаної свободи, як одного з головних структурних елементів спадкового права, можна поділити на 2 групи. Ознайомимося з науковими поглядами цих дослідників.

До складу першої групи належать вчені-цивілісти, які в своїх наукових працях стверджують про те, що свобода заповіту не є принципом спадкового права. Вищезазначеної думки, зокрема, дотримуються Б. Антімонов, Л. Гершонова, К. Граве, С. Гришаєв, А. Малицький, Я. Миколенко, П. Нікітюк, В. Піляєв, а також деякі інші дослідники інституту спадкування.

Б. Антімонов і К. Граве в когорті основних принципів спадкового права, які впливали зі змісту Декрету ВЦВК РРСФР від 27 квітня 1918 року «Про скасування спадкування», не зазначають свободу заповіту¹.

Л. Гершонова, характеризуючи основні риси спадкування за заповітом, не називає свободу заповіту принципом спадкового права².

Аналогічної точки зору стосовно суті юридичної природи свободи заповіту дотримуються такі вчені, як С. Гришаєв³, А. Малицький⁴, Я. Миколенко⁵ і В. Піляєв⁶.

П. Нікітюк, виражаючи підтримку вищезазначеним науковим поглядам, вважає, що: «свобода заповітів, під якою потрібно розуміти свободу складати їх, не зважаючи при цьому на інтереси сім'ї або інтереси її працездатних членів, зовсім не є тією правовою ідеєю, яка здатна відображати характер правового регулювання інституту спадкування за умови домінування основоположних засад соціалізму в радянському суспільстві»⁷.

До складу другої групи входять вчені-цивілісти, які у своїх наукових працях вважають, що свобода заповіту є принципів спадкового права. Істинність цієї думки відстоюють, зокрема, В. Васильченко, Н. Глусь, В. Гушін, Ю. Заїка, А. Немков, С. Погрібний, В. Токарева, Ю. Толстой, Є. Фурса, С. Фурса, а також чимало інших дослідників інституту спадкування.

В. Васильченко⁸ і Ю. Заїка⁹ розглядаючи деякі проблемні аспекти, що стосуються спадкування за заповітом, називають свободу заповіту «одним з головних принципів спадкового права».

Н. Глусь у переліку наведених ним основоположних ідей, які є підґрунтям для виникнення, розвитку та функціонування приписів спадкового права, розглядає принцип свободи заповіту¹⁰.

Ідентичний погляд на сутність юридичної природи свободи заповіту мають такі вчені, як В. Гушін¹¹, А. Немков¹², С. Погрібний¹³, В. Токарева¹⁴, Є. Фурса і С. Фурса¹⁵.

Ю. Толстой, будучи солідарним з вищевикладеними науковими поглядами, констатує, що «право розпоряджатися майном на випадок смерті за допомогою заповіту містить в собі один з найважливіших принципів спадкового права – принцип свободи заповіту, який у свою чергу впливає із загальних принципів цивільного права, а саме принципів дозвільної спрямованості і диспозитивності цивільно-правового регулювання»¹⁶.

На нашу думку, свобода заповіту є одним з найбільш важливих принципів вітчизняного спадкового права. З метою належного доведення вказаної тези ми наведемо такі обґрунтовуючі судження.

По-перше, зміст свободи заповіту знайшов своє відображення в конкретних нормах права. Зокрема, її структурні елементи передбачені ст. ст. 1235-1237,

1240-1242, 1244, 1246, 1254 і 1302 ЦК України. Кожен з наведених приписів чинного законодавства нашої держави, називаючи основні ознаки конкретної заповідальної правомочності тестаментоздатного спадкодавця, робить істотний внесок у встановленні суті юридичної природи свободи заповіту (наприклад, ст. 1242 ЦК України присвячується заповіту з умовою).

По-друге свобода заповіту містить чіткі ідеї, в яких підсумовуються істотні теоретичні положення спадкового права. Сутність останніх полягає в тому, що тестаментоздатний спадкодавець на випадок настання своєї смерті має право свobodно, без якого-небудь примусу, передати в спадок ту або іншу частину власного майна на користь будь-яких учасників цивільно-правових відносин, ігноруючи при цьому передбачену приписами ЦК України черговість закінчення спадкоємців за законом до участі в розподілі наявної спадщини після оголошення нотаріусом про її відкриття. Щоправда, вищевказане правило не поширюється на передбачених законом фізичних осіб, які незалежно від змісту положень заповіту мають право на обов'язкову частку в спадковій масі (наприклад, непрацездатні батьки або малолітні діти заповідача).

По-третє, свобода заповіту включає в себе велику кількість різноманітних правомочностей, якими ЦК України надає можливість скористатися заповідачу, який розпоряджається власною спадщиною на випадок настання своєї смерті. До вищевказаних прав, зокрема, належить визначення доцільності та моментів складення й скасування заповіту, окреслення когорти спадкоємців за заповітом, встановлення обсягу заповіданої спадщини, відсторонення певних спадкоємців за законом від участі в розподілі спадкової маси, а також вчинення чимало інших дій заповідального характеру (наприклад, зазначення заповідального відказу, підпризначення передбаченого заповітом спадкоємця, встановлення сервітуту, призначення виконавця заповіту і т. д.).

По-четверте, відсутність свободи заповіту призведе до настання відповідних юридичних наслідків. Суть останніх насамперед полягатиме в тому, що право тестаментоздатного спадкодавця на складання заповіту взагалі не існуватиме. Тобто, підставою для прийняття спадщини будуть лише безпосередні приписи чинного законодавства України. А власник спадкового майна у свою чергу буде позбавлений реальної можливості скористатися одним зі способів визначення юридичної долі спадщини, власником якої він є, – розпорядитися останньою на випадок невідворотного настання своєї смерті. Іншими словами, зміст права власності може втратити дуже суттєвий структурний елемент.

Таким чином з усього вищесказаного можна зробити такі висновки.

Свобода заповіту є надзвичайно важливим структурним елементом права заповідача на передсмертне розпорядження власним майном.

Дослідженням сутності юридичної природи свободи заповіту займався і займається багато вітчизняних та зарубіжних вчених-цивілістів.

В науковій літературі відсутня єдина точка зору щодо суті юридичної природи свободи заповіту, оскільки одні вчені стверджують, що дана правова категорія є принципом спадкового права, а інші – ні.

На думку автора свобода заповіту за своєю юридичною природою входить до кола найважливіших принципів спадкового права нашої держави.

- ском праве. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: КГУ им. Т. Г. Шевченка, 1951. – С. 11. **3.** *Гришаев С.П.* Наследственное право: Учеб. пособие. – М.: Юристъ, 2002. – С. 12.
- 4.** *Гражданский кодекс советских республик. Текст и практический комментарий.* Под ред. А. Малицкого. Изд. 2-е, испр. и доп. – Х.: Госуд. изд-во Украины. – 1925. – С. 379.
- 5.** *Миколенко Я.Ф.* Система и основные принципы проекта ГК СРСР. Тезисы доклада // Информационный бюллетень ВИЮН НКЮ СРСР. – 1939. – № 2. – С. 19. **6.** *Пиляев В.В.* Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный). Ч. 3. – М.: Кнорус, 2002. – С. 4. **7.** *Никитюк А.С.* Наследственное право и наследственный процесс. – Кишинев: Штица, 1973. – С. 15-16. **8.** *Васильченко В.В.* Коментар та поста-тейні матеріали до законодавства України про спадкування, посібник. – Х.: Одісей, 2007. – (Серія «Законо України») – С. 36. **9.** *Заїка Ю.О.* Заповіт подружжя // Право України. – 2004. – № 5. – С. 92. **10.** *Право власності в Україні: Навч. посіб. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової.* – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 746. **11.** *Гуцин В.В., Дмитриєв Ю.А.* Наследственное право и процесс: Учебник. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – С. 62. **12.** *Немков А.М.* Основные принципы советского наследственного права // Учен. записки Пермского гос. ун-та им. А.М. Горького. Юрид. науки. – 1965. – Т. 129. – С. 112. **13.** *Погрібний С.О.* Окремі аспекти розвитку спадкового права в Україні у ХХ столітті // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 3. – С. 79. **14.** *Цивільне право України. Практикум: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Токарева В.І.* – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С. 372. **15.** *Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.-практ. посіб./ С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко, С.Я. Рабовська, Л.О. Кармаза та ін.; За заг. ред. С.Я. Фурси.* – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007. – С. 24. **16.** *Гражданское право. Учебник. Часть III / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.* – М.: ПРОСПЕКТ, 1998. – С. 651.